

Становлення і розвиток поняття “військово-патріотичне виховання” у педагогічній літературі

Аналіз літературних джерел з теорії і методики виховання засвідчує, що дослідженню сутності й змісту поняття “військово-патріотичне виховання” в педагогічній науці приділяється недостатня увага. Його розгляду присвячені лише окремі абзаци в роботах Ю.С. Васютіна [1], М.М. Конжієва [10], С.С. Коцевича [11], а також параграф у дисертації З.Г. Цимериної [25], захищеній понад сорок років тому. А тим часом глибоке вивчення цього питання передбачає не тільки науковий інтерес, а й має практичне значення. Адже від того, як воно вирішувалося раніше в теорії виховання, залежить подальший розвиток змісту військово-патріотичного виховання, розробка ефективних шляхів практичної підготовки допризовної молоді до військової служби. Крім того, знання історії становлення поняття “військово-патріотичне виховання” сприятиме педагогічним і науковим працівникам коректно ним користуватися, запобігати помилок в термінології, допоможе виявити тенденції його розвитку на сучасному етапі.

Метою даної статті є вивчення становлення і розвитку поняття “військово-патріотичне виховання” у літературі з історії педагогіки, теорії і методики виховання, дисертаційних дослідженнях та працях з військово-патріотичного виховання. Вивчення педагогічної літератури засвідчує, що вперше для назви напряму виховної роботи з підготовки учнівської молоді до захисту Батьківщини було застосовано в педагогіці поняття “воєнне виховання”. Його запропонувала в 1918 р. Н.К. Крупська у статті “Воєнне виховання молоді”, у якій спеціально наголосила, що вкладає в це поняття не однобічний розвиток у молоді військово-практичних умінь і навичок, а виховання “переконаних соціалістів, безмежно відданих справі” [12, с. 2], готових до захисту своєї країни. Тут вона висунула принципово важливе положення про те, що воєнне виховання покликане сформувати у підростаючого покоління твердість характеру, моральні якості, колективізм, уміння і навички однаково необхідні як для захисту Батьківщини, так і для продуктивної праці.

До поняття “воєнне виховання” зверталися також учасники першого Всеросійського з'їзду із загального військового навчання у червні 1918 року. У його рішеннях відмічалось: “Ми маємо дати трудовому народу не тільки військові знання, але й воєнне виховання” [14, с. 9]. На 1-й конференції з фізичного виховання, яка проходила 6 – 11 вересня 1920 р., було уточнено, що “...воєнне виховання має починатися лише з відомого моменту – з 15 – 16 років...” [3, с. 41].

Поняття “воєнне виховання” увійшло в постанову від 8 серпня 1923 р. “Про організацію територіальних військових частин і проведення військової підготовки трудящих”, у якій вказувалося, що “Громадяни у віці 16 – 18 років підлягають попередній підготовці, яка полягає переважно в фізичному і елементарному воєнному вихованні молоді й проводиться під загальним керівництвом і спостереженням військового відомства силами і засобами цивільних організацій” [6, с.77]. Цим поняттям неодноразово користувалися у своїх працях і виступах про загальноосвітню школу М.І. Подвойський [21] і М.В. Фрунзе [24]. Зокрема, у статті “Фронт і тил у війні майбутнього” М.В. Фрунзе рекомендував у випадку військових дій включати в програми початкових і середніх шкіл мінімальний курс військових знань і воєнного виховання” [24, с. 258]. Ці заходи і цілеспрямована робота учительства з невеликими додатковими зусиллями, відмічав він, можуть “принести колосальну послугу справі оборони країни” [24, с. 258].

Поняття “воєнне виховання” разом з назвами інших напрямів виховання широко застосовувалося у науково-педагогічній літературі 20 – 40 років минулого століття. Зміст, що вкладався в нього, відповідав тому тлумаченню, яке дала раніше Н.К. Крупська у своїй статті. Про це, наприклад, свідчать роботи Л. Міщенка (1921), Р. Модліна (1921), Б. Резанова (1927), Гр. Ос. (1930), О. Денисовича (1940) та ін. У цей же період в літературних джерелах почали вживати поняття “воєнно-фізичне виховання”, “воєнно-спортивне виховання” замість “військово-фізична підготовка”, “військово-спортивна підготовка”. Усі приведені термінологічні словосполучення не переконливі для назви цілеспрямованого процесу виховання в учнів патріотичних почуттів і переконань, готовності захищати свою Вітчизну. Вони є однобічні – не враховують ідейно-моральних аспектів виховання учнів і лише заплутують це питання, створюючи неправильне уявлення про основні принципові положення системи військово-патріотичного виховання.

Однобічними є також поняття “воєнно-оборонне виховання”, “бойове виховання”. Термін “воєнно-оборонне виховання” ніби вказує на необхідність готувати підростаюче покоління до оборони своєї держави, в той час, як мова має йти про її активний захист, який згідно військової доктрини того часу, не повинен виражатися лише в оборонних діях. Що стосується поняття “бойове виховання”, то з такою назвою досліджуваного виду виховної роботи в школі також погодитися не можна. Воно вжито замість виховання “бойових якостей”, що, як відомо, відноситься до процесу підготовки особового складу Збройних Сил в умовах проходження військової служби.

Неточними виявилися поняття “культурно-політичне виховання” і “воєнно-політичне виховання”, які вживалися в той час у контекстах з питань виховної практики педагогічних колективів середніх шкіл. Наприклад, В. Зейфіст, обґрунтовуючи форми і методи роботи педагогічних колективів з підготовки учнів до служби в армії, пише, що “воєнно-політичне виховання і військова підготовка мають починатися з перших груп I ступеня і проходити через всю систему виховно-освітньої роботи” [7, с. 30]. В другому місці звертається увага на “розмежування функцій між окремими відомствами і організаціями в справі воєнно-політичного виховання учнів ...” [26, с. 16]. І в першому, і в другому випадках в наявності невдала спроба поєднати воедино поняття “ідейно-політичне” і “воєнне виховання”.

У роки Великої Вітчизняної війни у педагогічній літературі застосовувалося поняття “патріотичне виховання”, а також терміни, якими називали процес формування в учнів окремих морально-вольових і психологічних якостей, необхідних полум'яному захиснику Батьківщини. Це, зокрема, “виховання волі”, “виховання мужності”, “виховання відваги”, “виховання стійкості”, “виховання сміливості” тощо. Однак поняття “воєнне виховання” ще в багатьох випадках зберігало свої позиції. Це підтверджується публікаціям Б. Александрова (1942), І. Коновалова (1942), М. Болдирєва (1943), О. Борисова (1944), Л. Іллічової (1944) тощо. Зустрічається поняття “воєнне виховання” на сторінках педагогічної преси в післявоєнні роки, а також у наукових працях О. Цветаєва (1946), О.Машкіної (1966) та ін. У теперішній час вживання цього поняття стосовно виховання учнів загальноосвітньої школи є некоректним. Воно не прийнятне і в теорії і методиці виховання, тому що не

відбиває специфіку всієї сукупності виховної роботи, яку проводять педагогічні колективи, готуючи підростаюче покоління до служби в армії.

У роки Великої Вітчизняної війни і в післявоєнний період була здійснена спроба застосувати для характеристики роботи з підготовки учнів до служби в армії поняття, взяте з військової педагогіки – “військове виховання”. Його, наприклад, вживали у своїх працях А. Борисов (1943), Б. Галінський (1946), М. Некрасов (1956) та ін. Зокрема, Б. Галінський пише: “З метою військового виховання учнів треба застосовувати усі види ближнього і далекого туризму, лижні вилазки, краєзнавчі екскурсії...” [4]. Сумніву в правомірності цього поняття немає, коли висловлюється судження про те, що, працюючи в загальноосвітній школі, військовий керівник має багаті можливості застосувати виправдані на практиці методи і прийоми військового виховання, які практикуються в Збройних Силах. Але коли визначається мета, завдання і шляхи здійснення військового виховання, учнів у загальноосвітніх школах, з цим згодитися не можна. Справа в тому, що військове виховання – “це процес безпосереднього формування в усього особового складу бойових якостей, обумовлених специфікою військової служби і бойової діяльності” [2, с. 276]. Всі основні завдання військового виховання містяться у військовій присязі і загальновійськових статутах, які визначають життя військ в цілому і конкретні обов’язки військовослужбовців. Тому виключне значення набуває тут вивчення статутів і порадишників, особистий приклад командира, беззаперечне підкорення старшим за званням, система взаємостосунків і моральних переконань, вплив усього військового укладу життя на формування духовного обличчя воїна. Цілком очевидно, що всього цього в загальноосвітню школу переносити не можна, адже воно не відповідає віковим і психологічним особливостям учнів. Тому всі спроби штучного внесення в шкільну педагогіку “військового виховання”, як правило, виявлялися невдалими. Ось чому в шкільних умовах нелогічне застосування й цього поняття.

Не прижилися в педагогічній літературі, як основні й збірні поняття для назви всієї виховної роботи школи з підготовки юнаків до військової служби, які часто вживалися в 40 – 60-х роках минулого століття. Це терміни “виховання у душі відданості Батьківщині”, “виховання у душі патріотизму”, “виховання у душі постійної готовності до захисту Батьківщини”, “виховання у душі полум’яного патріотизму”, “виховання у військової душі”, “виховання у душі безмежної відданості Вітчизні”, “виховання у душі безмежної відданості Батьківщині”, “виховання у душі високої пильності й постійної готовності до захисту Батьківщини”, “виховання у душі любові до своєї армії”, “виховання у душі любові до Збройних Сил”, “виховання у душі високої пильності”, “виховання у душі любові до військової справи”. За своїм змістом ці поняття не нові й цілком можуть застосовуватися в різних контекстах педагогічних досліджень з питань військово-патріотичного виховання учнів. Але для назви цілеспрямованого процесу виховання старшокласників, які готуються до служби в армії, – ці поняття не підходять, тому що відбивають тільки деякі сторони військово-патріотичного виховання.

У 60 – 70-і роки минулого століття широке поширення в історії педагогіки, теорії і методики виховання одержали поняття “виховання на революційних традиціях”, “виховання на бойових традиціях”, “виховання на героїчних традиціях”, “виховання на трудових традиціях”, “виховання на героїчних подвигах”. Тут, як бачимо, визначено лише окремі напрями військово-патріотичного виховання учнів. Кожне з названих понять не відбиває усієї сукупності специфіки роботи шкільних педагогічних колективів з підготовки юнаків до служби в армії, не розкриває цілеспрямованості виховного впливу на школярів, що готуються до військової служби. Тому ці напрями виховної роботи можна вважати лише невід’ємною частиною системи військово-патріотичного виховання.

У кінці 1961 року вперше зустрічаємо поняття “військово-патріотичне виховання”. Його застосували 24 грудня 1961 р. у постанові V пленуму ЦК ДТСААФ [19]. Пізніше це поняття було використано в статтях Г. Ковальова [9], Ф. Лісковця і П. Петрухіна [13], А. Роготченка і М. Рябова [22], у редакційних статтях газети “Советский патриот” 11 лютого і 4 березня 1962 р., у виступі А.Д. Лізічева на XIV з’їзді ВЛКСМ, який проходив 16 – 20 квітня 1962 року в Москві. 23 травня 1962 р. поняття “військово-патріотичне виховання” було застосовано у привітанні У Всесоюзному з’їзду ДТСААФ, резолюції цього з’їзду, у статті “Рішення У з’їзду ДТСААФ – у життя”, надрукований 20 червня 1962 р. у газеті “Советский патриот”, та в інших джерелах.

Після постанови ЦК ВЛКСМ “Про роботу Хабаровського крайкому ВЛКСМ з виховання молоді на традиціях революційної боротьби і соціалістичного будівництва” 15 листопада 1963 р., постанови ЦК ВЛКСМ, Міністерства освіти РСФСР, ЦК ДТСААФ “Про подальше покращення військово-патріотичного виховання учнів і підвищення рівня роботи організацій ДТСААФ у школах” 9 грудня 1964 р., постанови секретариату ЦК ВЛКСМ “Про досвід роботи комсомольських організацій Пермської області щодо створення військово-спортивних таборів для підлітків” 30 березня 1965 р., постанови президії ВЦРПС і президії ДТСААФ “Про заходи щодо посилення військово-патріотичного виховання населення” 15 липня 1966 р., публікації Положення про Всеросійський огляд-конкурс оборонно-масової роботи і військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл” [5] поняття “військово-патріотичне виховання” починає займати домінуюче положення у періодичній пресі. З цього часу воно міцно входить в науковий обіг, неодноразово використується в матеріалах партійних з’їздів і пленумів, виступах і статтях партійних і державних діячів, у матеріалах з’їздів учителів, широко застосовується в педагогічних дослідженнях, дисертаціях, монографіях, підручниках, посібниках та масовій практичній роботі загальноосвітніх шкіл з виховання й підготовки юнаків до військової служби.

Поняття “військово-патріотичне виховання” увійшло в Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи [20], “Військовий енциклопедичний словник”, “Українську радянську енциклопедію”, словники, навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів “Теорія і методика комуністичного виховання в школі” [23], виданий за редакцією Г.І. Щукіної. Дане поняття стало складовою частиною назв багатьох всесоюзних і республіканських конференцій, семінарів, увійшло в заголовки 3 докторських і багатьох кандидатських дисертацій, монографій і методичних посібників для вчителів середніх загальноосвітніх шкіл, викладачів педагогічних інститутів, профтехучилищ, технікумів. У підручник “Педагогіка” поняття “військово-патріотичне виховання” уперше введено О.П. Кондратьюком у 1976 р. [16]. Услід за ним це поняття включали у свої підручники В.В. Білорусова і І.Н. Решетень [17], Ю.К. Бабанський [18], Т.А. Ільїна [8] і М.Д. Ярмаченко [15]. Це був своєрідний прорив військово-патріотичного виховання в педагогіку, теорію і методику виховання після багаторічного його невизнання й ігнорування.

З другої половини 60-х років минулого століття паралельно в поняттям “військово-патріотичне виконання”, часом як синонім, почали вживати в науково-популярній літературі термін “геройко-патріотичне виховання”. Часто зустрічається він і у

виданнях 70–80-х років. Науковці не проти його застосування в історико-мемуарній літературі, спогадах учасників війни, ветеранів армії і флоту, в брошурах і статтях про виховання народу, особового складу Збройних Сил на прикладах героїв Великої Вітчизняної війни, трудових традиціях учасників відбудови народного господарства, зруйнованого війною. Але вважається некоректним його вживання у науково-педагогічній літературі, коли описуються форми і методи військово-патріотичного виховання й підготовки старшокласників до служби в армії. Справа в тому, що "героїко-патріотичне виховання" більш вузьке поняття. Воно передбачає лише формування у молоді відповідних моральних якостей на яскравих прикладах старших поколінь у роки суворих випробувань, осмислення не тільки бойової але й трудової слави нашого народу.

У 60-80-х роках у педагогічному лексиконі заявляються також поняття "інтернаціонально-патріотичне виховання" "ідейно-патріотичне виховання", "історико-патріотичне виховання", "патріотико-інтернаціональне виховання", "революційно-патріотичне виховання" та інші. Вони найчастіше використовувалися у виступах учасників конференцій і семінарів з вивчення, узагальнення й поширення передового педагогічного досвіду, в масовій періодичній пресі, деяких емпіричних дослідженнях, поширених у педагогічній науці в ці роки. Їх уведення у педагогіку в основному пов'язано з бажанням авторів, які не заглиблювалися у теорію і історію питання, внести що-небудь своє, відмінне від того, що є в педагогічній науці. Ці термінологічні нововведення, як правило, штучно об'єднували два види виховання (наприклад, інтернаціональне й патріотичне), або один вид виховання і предмет, що читається в школі (наприклад, історико-патріотичне виховання). Всі названі вище поняття непереконливі й тому не могли претендувати на остаточну назву напряму, який включає виховання майбутніх захисників Батьківщини.

За минулі роки життя підтвердило, що найкоректнішим у педагогічній науці поняттям, що вказує на відносно самостійний напрям виховної діяльності загальноосвітніх шкіл є "військово-патріотичне виховання". Воно точно характеризує принципово нове соціально-історичне явище в теорії і методиці виховання, переконливо розкриває змістовну сутність виховної роботи педагогічних колективів щодо формування морально-психологічних якостей, необхідних майбутнім захисникам Вітчизни. Крім того, поняття "військово-патріотичне виховання" вдало підкреслює принципову відмінність виховання в учнівській молоді готовності до військової служби, що здійснюється в загальноосвітніх школах України, від змісту підготовки допризовників у інших країнах. З багатьох літературних джерел відомо, що в школах деяких держав разом зі спеціальними бойовими якостями в учнів формують ненависть, жорстокість, бездушність та інші негативні риси. У наших школах реалізуються завдання виховання майбутнього воїна-патріота, воїна-громадянина, воїна-трудівника, готового зі зброєю в руках захищати свою країну від ворога.

Література:

- Васютин Ю.С. Военно-патриотическое воспитание: теория, опыт. – М.: Мысль, 1984. – С. 28 – 29.
- Военная педагогика / Под общей ред. А.В. Барабанщикова. – М.: Воениздат, 1966. – С. 276.
- Всеобуч и физическое развитие в школах (Конференция по физическому воспитанию). – Вестник милиционной армии. – 1920. – № 15. – С. 41.
- Галинский Б. Внеклассная военная работа в школе. – Военное обучение. – 1946. – 15 ноября.
- Готовьтесь к смуту, школьные коллективы ДОСААФ. – Советский патриот. – 1964. – 13 декабря.
- Документы и материалы 1917–1984 / Сост. И.В. Кравцов. – М.: ДОСААФ, 1985. – С. 77.
- Зейфист В. Школа и оборона страны / Под ред. Г. Герчикова. – М.: ИПККНО, 1931. – С. 30.
- Ильина Т.А. Педагогика. Курс лекций. – М.: Просвещение, 1984. – С. 108 – 109.
- Ковалев Г. Разговор о главном: с Брянской областной конференции ДОСААФ. – Советский патриот. – 1962. – 4 февраля.
- Конжиев Н.М. Система военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе. – М.: Педагогика, 1986. – С. 6.
- Коцевич С.С. Основы военно-патриотического воспитания. – Минск: Народная асвета, 1983. – С. 26.
- Крупская Н.К. Военное воспитание молодежи. – Народное просвещение : Еженедельное приложение к газете «Известия ВЦИК» / Под ред. Наркомпроса. – 1918. – № 3. – С. 2.
- Лисковец Ф.П., Петрухин П. За новые успехи в оборонно-массовой работе: с республиканской конференции ДОСААФ Грузинской ССР. – Советский патриот. – 1962. – 7 марта.
- Отчет о первом съезде по всеобщему военному обучению (Составлен по стенограммам заседаний). – М.: Издание Центрального Отдела Всеобщего военного обучения, 1918. – С. 9.
- Педагогика / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Вища школа, 1986. – С. 350 – 351.
- Педагогика / Под общ. ред. А.П. Кондратюка. – К.: Вища школа, 1976. – С. 253 – 255.
- Педагогика / Под общ. ред. В.В. Белорусовой и И.Н. Решетень. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – С. 199 – 200.
- Педагогика / Под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1983. – С. 391.
- Постановление У пленума ЦК ДОСААФ «О задачах организаций ДОСААФ СССР в связи с решениями XXII съезда Коммунистической партии Советского Союза». – Советский патриот. – 1961. – 24 декабря.
- Про реформу загальноосвітньої і професійної школи: Зб. документів і матеріалів. Пер. з рос. – К.: Політвидав України, 1984. – С. 49.
- Речь Н.И. Подвойского на Московском совещании 9 – 16 октября 1920 г. – Вестник милиционной армии. – 1920. – № 18. – С. 18 – 21.
- Роготченко А., Рябов Н. Широкий шаг к новым высотам: с республиканской конференции ДОСААФ Украины. – Советский патриот. – 1962. – 18 апреля.
- Теория и методика коммунистического воспитания в школе / Под ред. Г.И. Щукиной. – М.: Просвещение, 1974. – С. 99.
- Фрунзе М.В. Избранные произведения. – М.: Воениздат, 1951. – С. 258, 325.
- Цимеринова З.Г. Вопросы методики военно-патриотического воспитания учащихся 5 – 8 классов советской общеобразовательной школы: Дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01. – Харьков: 1967. – С. 1 – 26.
- Школа и оборона СССР. – М.: Государственное издательство, 1930. – С. 16.